

I. Moroz

NON-DISCRIMINATION PRINCIPLE: DEFINITION AND CORRELATION WITH EQUALITY PRINCIPLE

The article analyzes the concept of non-discrimination and explains its relationship with the principle of equality, giving the different approaches of both domestic and foreign scholars. Practice of European Court of Human Rights and stage of entrenching of these principles at the national and international levels are also studied.

Keywords: the principle of equality, non-discrimination principle, discrimination, human rights, the European Court of Human Rights.

Матеріал надійшов 30.03.2015

УДК 341(477)

Мельник М. О.

РЕФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ У КОНТЕКСТІ ЗДОБУТКІВ ШКОЛИ ПРАВОВОГО РЕАЛІЗМУ

У статті розкривається методологія викладання у вищих навчальних юридичних закладах у світлі здобутків школи правового реалізму. Автор з'ясовує, які надбання американської та скандинавської течій школи правового реалізму можуть бути використані для підвищення якості юридичної освіти у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: школа правового реалізму, американська течія правового реалізму, скандинавська течія правового реалізму, методологія викладання, побудова аргументації, романо-германська правова сім'я, сім'я загального права, вивчення реальних ситуацій та рішень суду, правова реальність, вільний вибір дисциплін, моделювання судових засідань.

Реформування правосуддя в державі має починатися з системи підготовки фахівців до майбутньої діяльності, адже базові знання і вміння, набуті у вищій школі, формують особистісні та професійні навички, психологічний портрет людини.

Одна з основних цілей визначного руху в юриспруденції минулого сторіччя, а саме школи правового реалізму, полягала в пошуках

механізмів реформування методології викладання у вищих навчальних юридичних закладах задля підготовки висококваліфікованих спеціалістів у цій галузі. У межах реформи було винайдено нові методологічні підходи, нові курси та шляхи викладання.

Реалістичний рух в американській правовій системі мав за мету змінити методологію

вивчення права, наголошуючи на необхідності аналізу як правових, так і неправових явищ, аналізу соціологічних, психологічних, економічних та інших факторів у поєднанні з юридичними соціально значущими діями [1, с. 47]. Слід зазначити, що хоч скандинавська течія правового реалізму мала філософське спрямування, поряд з практичними напрацюваннями американського руху, все ж скандинавські реалісти зробили свій внесок у систему підготовки майбутніх юристів.

Метою цієї статті є аналіз механізмів впливу концепцій правових реалістів на втілення висновків школи в системі навчання у вищих навчальних юридичних закладах та можливість використання здобутків правових реалістів у цій царині на теренах України.

Варто зазначити, що сучасні підручники з вивчення правових предметів у країнах, що належать до сім'ї загального права, є надбанням саме правових реалістів. До виникнення реалістичної школи права студенти навчалися за «збірниками справ», концепцію яких було розроблено професором Гарвардського університету Крістофером Ланджелем. Ці збірники містили виключно аналіз судових справ, з яких студенти могли вивести та сформулювати правила і принципи, якими керувався суддя при винесенні рішень. Але реалістів, які намагалися зробити вивчення права «науковим», така методологія не влаштувала, оскільки опубліковане рішення судді висвітлює лише правові підстави прийняття рішення, проте не демонструє аналізу неправових деталей, що для них мало надзвичайно важливий характер, оскільки при вивченні права потрібно також розуміти економічні, політичні, соціальні явища кожної ситуації. Тому яскравим досягненням реалістів стало розроблення методологічних матеріалів для студентів, які зазвичай мають назву «Справи і матеріали з права», де в розділі «Матеріали» містяться тексти з дослідженням неправових явищ, які мали вплив на аналіз відповідних справ [2, с. 22].

Дещо інакше відбувається підготовка студентів в університетах тих країн, де розвивалася скандинавська течія правового реалізму. Як зазначав Альф Росс, одне із завдань юриспруденції полягає в систематизації норм права, щоб створити зрозуміле та чітке уявлення про право. Саме тому у вищих навчальних юридичних закладах студенти вчать аналізувати норми права з різних галузей права та в різних правових системах. Окрім того, важливе значення має дослідження різноманітних питань, факторів та фактів, які попередньо розглядалися

у судових справах та у змодельованих фабулах. Ідучи таким шляхом, студенти навчаються аналізувати факти справи, при цьому значною мірою робиться акцент саме на ідентифікацію норм права, які повинні застосовуватись у відповідній ситуації [3, с. 211].

Спільне надбання двох течій правового реалізму полягає в тому, що у вищих навчальних закладах почали детально аналізувати та досліджувати факти справ. Проте скандинавці значною мірою акцентують свою увагу на аналізі правових норм [4, с. 147]. Така різниця зумовлена ще й тим, що школи розвивались у двох різних правових сім'ях: романо-германській і англосаксонській, а це, у свою чергу, дві системи з різними основними джерелами права – нормативно-правовий акт та судовий прецедент, відповідно. Як зазначає професор М. І. Козюбра, через складний симбіоз нормативного матеріалу неоднорідної природи та переплетіння різних правових культур на території України в різні епохи національну правову систему не можна однозначно віднести до певної правової сім'ї [5, с. 84]. Своєю чергою, беручи до уваги «різно-векторність» національної правової системи, є підстави зробити висновок, що використання здобутків школи правового реалізму у вітчизняній юриспруденції можливе, оскільки це є орієнтиром входження правової системи України у вектор цивілізаційного заходу, в якому започатковані і діють такі «загальнолюдські цінності, як забезпечення невідчужуваних прав і свобод людини, верховенство права, справедливе правосуддя тощо» [5, с. 87].

Звісно ж, не можна заперечувати спільність низки критеріїв правової системи України з романо-германською правовою сім'єю, а саме таких як основні джерела права, способи систематизації нормативного матеріалу, термінологія [6, с. 15]. У зв'язку з цим для української системи традиційно ближчою є методологія навчання, яка використовується в країнах, де розвивалася скандинавська течія правового реалізму. У будь-якому разі, не варто запозичувати жоден досвід механічно, без врахування специфіки правової системи та правової культури, характерної для України. Але аналізувати та брати за приклад позитивний закордонний досвід потрібно.

Тому зазначену методологію навчання варто було б запозичити для підготовки студентів у вищих навчальних юридичних закладах в Україні. Насамперед, вивчення реальних ситуацій та рішень суду з перших років навчання формуватиме у студентів від самого початку навички побудови

аргументацій на основі детального аналізу фактів справи. Вміння аналізувати ситуації розвиває як аналітичні здібності студента, так і розширює його світогляд. Недостатньо лише завчати норми законодавства, адже вони постійно змінюються, і те, що студент вивчить, цілком імовірно в недалекому майбутньому стане зовсім не актуальним. Своєю чергою, варто навчати студентів аналізувати факти в поєднанні з нормами права, для того щоб вони в майбутньому вміли формувати свою аргументацію із врахуванням чинного законодавства, судової практики та фактів кожної окремої справи. Вміння аналізувати факти справи та обґрунтовувати свою аргументацію актуальними правовими нормами є навиком, який не піддається часовому впливу. Оскільки, як стверджував американський правовий реаліст Джером Франк, характер, психологічний портрет та особистісні риси майбутнього судді самі по собі є частиною права, то аналіз різних життєвих ситуацій з різних галузей права та як правових, так і неправових питань сприятиме розширенню світогляду майбутнього спеціаліста [7, с. 113].

Крім того, щоб студент почав замислюватись і розуміти, що таке правова реальність, які її межі, яке місце людини в ній, курс «Філософія права» варто запроваджувати не на останніх роках навчання, а раніше. Це сприятиме внутрішньому усвідомленню майбутніми спеціалістами тих питань, які впливають на формування світогляду, що є вкрай важливим у майбутній кар'єрі юриста. Гегель зазначав: «У праві людина повинна знайти свій розум, отже повинна розглядати розумність права, і цим займається наша наука на відміну від позитивної юриспруденції» [8, с. 57–58]. Філософія права – наука, яка вимагає розумової діяльності [8, с. 67]. Справді, позитивне право диктує свої цінності, стандарти, ідеали, але поза його межами особа самостійно, за допомогою свого розуму, шляхом пізнання здійснює пошук права, правової реальності, свого місця в ній. Особа, спостерігаючи за світом, вивчаючи надбання науки, здійснює самоосмислення, формує свої власні цінності, займається пошуком істини. Філософія права допомагає їй досягнути зазначені цілі.

Важливою рисою навчання у вищих навчальних юридичних закладах, що сприяє формуванню особистості, є самостійний вибір дисциплін. У Сполучених Штатах Америки студенти, починаючи з другого курсу, обирають самостійно дисципліни, проте обов'язковими залишаються предмети з професійної відповідальності. Таким чином, вони самостійно визначають свою спеціалізацію [9, с. 131–132]. У країнах, які належать

до романо-германської правової сім'ї, студенти також мають право обирати вільно предмети, але є перелік загальнообов'язкових для всіх дисциплін: основи цивільного, кримінального, процесуального права, правова методологія та предмети, які розкривають філософські, історичні та соціальні основи права [10, с. 92].

Справді, вільний вибір дисциплін є позитивною характеристикою навчання у вищих навчальних юридичних закладах, оскільки, замість нав'язування нецікавої галузі знань, сприяє стабільному формуванню особистості та ефективнішому опануванню знань, що й було основним завданням, яке поставили перед собою правові реалісти. Однак і в цій царині слід шукати золоту середину між свободою вибору та знаннями, які потрібно обов'язково опанувати для формування професійного юриста.

Важливою характерною і визначальною рисою навчання юристів у країнах загальної правової сім'ї є метод. Серед методів навчання у вищих закладах країн, де школа американського реалізму мала вплив, найпопулярнішим є «сократів метод». У свою чергу, класичного поділу занять на лекційні та семінарські немає. У процесі опанування дисциплін викладачі застосовують сократів метод з першого заняття, надаючи студенту роль активного учасника. Відповідно до цього методу, після опанування матеріалів викладач просить студента висловити свої думки щодо справи, розказати факти справи. Відповідаючи на запитання викладача, «студент вдається до її розгляду за аналогією з іншими подібними справами, намагається обґрунтувати рішення суду» [9, с. 133]. Цей метод розвиває аналітичне мислення, допомагає студентам будувати аналогії, залучати факти справи та аналізувати їх у світлі різних чинників психологічного, соціального, економічного характеру, висловлювати свою власну думку.

Для країн, що належать до романо-германської групи, характерна система викладання з поділом занять на формальні лекційні, в яких викладач презентує матеріал, та групові семінарські, де викладач і студенти обговорюють винесені питання. Але сучасні тенденції демонструють, що сократів метод викладання активно використовується і у вищих навчальних юридичних закладах Європейського континенту [10, с. 93]. Враховуючи особливості менталітету та правової культури, яка притаманна українському суспільству, спосіб викладання, характерний для країн романо-германської сім'ї – з поділом занять на лекційні та семінарські, – все ж є більш ефективним, однак впровадження

та використання сократового методу у викладанні юридичних дисциплін зробить процес і результат навчання продуктивнішими.

Ще одним досягненням школи правового реалізму стало запровадження «правничих клінік», у яких студенти мають змогу отримати юридичну практику, консультуючи малозабезпечене населення. Студенти навчаються аналізувати справжні ситуації, спілкуються з клієнтами, ознайомлюються з реальними фактами [9, с. 133]. Потрібно зазначити, що в цій сфері в Україні вже досягнуто певних успіхів, оскільки клініки відкрито при значній кількості університетів [11].

Важливим механізмом отримання навичок з аналізу фактів, формування аргументації, написання юридичних документів є курси моделювання судових засідань («mock trial», «moot court»). У цих вправах студенти розігрують різні життєві реальні ситуації, навчаються аналізувати докази

і будувати свою аргументацію таким чином, щоб переконати суддю, суддів присяжних, колегію з експертів. Тобто студенти опановують мистецтво аргументації [9, с. 141].

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що одне з основних завдань як американських, так і скандинавських правових реалістів полягало в зміні системи викладання у вищих юридичних навчальних закладах таким чином, щоб студенти вчилися будувати правову аргументацію на основі глибокого аналізу фактів справи та правових норм. Для цього було створено спеціальні методологічні матеріали, змінено методи викладання, запроваджено нові предмети. У контексті здобутків школи правового реалізму стосовно реформування методології викладання у вищих навчальних юридичних закладах у статті було проаналізовано, які саме надбання в цій галузі варто використати на теренах України.

Список літератури

1. Афонасин Е. В. Философия права : учеб. пособие / Е. В. Афонасин, А. Б. Дидикин. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 2006. – 92 с.
2. Leiter B. American Legal Realism / Brian Leiter. – U of Texas Law, Public Law Research Paper № 42. – 2002. – 37 p.
3. Wahlgren P. Legal Reasoning: A Jurisprudential Model / Peter Wahlgren // The Swedish Law and Information Institute, University of Stockholm. – 2000. – Vol. 40. – P. 199–282.
4. Wahlgren P. Legal Reasoning – A Jurisprudential Model / Peter Wahlgren // The Swedish Law and Information Institute, University of Stockholm. – 1991. – Vol. 106. – P. 147–156.
5. Козюбра М. І. Особливості правової системи України і їх вплив на втілення європейських правових стандартів у національну законодавчу й правозастосовну практику / М. І. Козюбра // Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України / під заг. ред. Є. Б. Кубака. – К. : Юридична практика, 2013. – С. 75–94.
6. Козюбра М. І. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф / М. Козюбра, О. Лисенко // Укр. право. – 2003. – № 1. – С. 7–16.
7. Frank J. Law and Modern Mind / Jerome Frank. – Transaction Publishers, 1970. – 368 p.
8. Гегель Г. Ф. В. Философия права / Г. Ф. В. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
9. Берхнем В. Вступ до права та правової системи США / В. Берхнем ; пер. з англ. ; ред. В. Денисенко. – К. : Україна, 1999. – 554 с.
10. Koriath S. Legal Education in Germany Today / Stefan Koriath // Wisconsin International Law Journal. – 2006. – Vol. 24, № 1. – P. 85–107.
11. Асоціація юридичних клінік України [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Асоціації юридичних клінік України. – Режим доступу: <http://www.legalclinics.org.ua>.

M. Melnyk

REFORMING OF THE UNIVERSITY EDUCATION METHODOLOGY AT LAW SCHOOLS IN THE FRAME OF SCHOOL OF LEGAL REALISM ACHIEVEMENTS

The article describes the methodology of University education at Law Schools in the light of achievements of the school of legal realism. Author determines positive aspects of American and Scandinavian school of legal realism that could be implemented for improving quality of legal education in higher educational institutions of Ukraine.

Keywords: School of legal realism, American legal realism, Scandinavian legal realism, methodology of teaching, the formation of reasoning, romano-germanic legal family, common law family, the study of real situations and court decisions, legal reality, free choice of subjects, trial courses of court hearing.

Матеріал надійшов 07.04.2015